

KEREKES ENDRE LÁSZLÓ

EGY FELVIDÉKI POLIHISZTOR PESTIS ELLENI AMULETTJE

Johann Weber: Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás a Dög-halálról

Magyarország kora újkori története során az oszmánokkal zajló folyamatos háborúzás, illetve különböző belviszályok kapcsán sorra találkozunk olyan folyamatokkal, amelyek hatalmas embervesztéssel jártak. A hadi- és politikai események mellett azonban számos olyan tényező volt megfigyelhető, amelyek jelentősen befolyásolták akár regionális, akár országos szinten a halálozási számokat. A legfontosabb „tényezők” minden bizonnyal a középkor óta akár pár évente is visszatérő pestisjárványok voltak. A járványok által okozott, helyenként igen magas mortalitásban bizonyíthatóan közrejátszott az időszakosan megfigyelhető rossz termés, ugyanakkor az ezáltal generált megnövekedett termény- és élelmiszerárak is. Abban pedig, hogy a járvány a korabeli közlekedési viszonyok között képes volt akár az ország egész területén is elterjedni, nagy szerepe volt az említett hadi eseményeknek, továbbá az élénk kereskedelmi életnek, amely Alsó- és Felső-Magyarországot, valamint Erdélyt és a velük kapcsolatban álló régiókat jellemezte.

A tanulmány XVII. század közepi forrásokra fókuszál. A pestis ebben a században tért vissza a legtöbbször Magyarországra. Már a század első évéből, 1601-ből is találunk feljegyzéseket az ország több területén megfigyelhető járványeseményekről — főként az alsó-magyarországi bányavárosok, valamint Dél-Erdély területéről. A XVIII. századi járványokkal szemben azonban ebből a korszakból lényegesen kevesebb dokumentációval találkozunk. Ennek ellenére számos olyan forrás áll rendelkezésünkre, amely alapján rekonstruálható az egyes járványesemények lefolyása, terjedési útvonala, ugyanakkor képet kaphatunk az epidémia által generált halálozás társadalmi hátteréről is. Fontos azonban megjegyezni, hogy sem a XVII., sem a XVIII. század első évtizedeiből származó személyes vagy tudományos írások nem vetették el a több évszázados „Isten büntetése” toposzt a járvánnyal szemben. A toposz ellenére viszont találkozunk olyan, a természet- és az orvostudomány területéről származó munkákkal, amelyek a hatalmas tömbből kitűnve figyelemreméltó módon tartalmazzák a kor jellemző szemléletét az orvos-beteg kapcsolatáról, az orvosi hivatás fontosságáról, valamint empirikus módon közlik a pestis szimptomáit és a járvány idején javasolt preventív és gyógyító metódusokat. Hazánk orvostörténetében jelentős helyet foglal el a politikai

gondolkodóként is ismert Johann Weber (1612–1683) eperjesi orvosdoktor, patikus és főbíró *Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás a Dög-halálról* című munkája.¹

Tanulmányom fókuszában a Weber által alkotott orvostörténeti forrás pestisről közölt gondolatai, orvosi eljárásai állnak, továbbá kitérek a műben felvetett orvosi-mesterségbéli, valamint társadalom- és vallásügyi kérdésekre is. Előjáróban kiemelhető, hogy Weber műve néhány helyen eltér a korabeli orvosi módszerektől. Többek között a saját korában elterjedt, többszáz éves orvosi módszerekkel, például a phlebotómiával, azaz az érvágással szemben is némi kritikával élt.

Az orvos, mint társadalmi szereplő a kora újkorban

Ahhoz, hogy megértsük, hogy Weber a pestisről szóló traktátusában miért fogalmazott meg az orvosi hivatás fontosságáról szóló gondolatokat, elengedhetetlennek tartom röviden áttekinteni a kora újkori Magyarország orvosi hátterét. A tanulmány tartalmi keretei miatt csupán az orvosi életpálya általános jellemzőire térek ki.

A hazai gyógyítás központjai, csakúgy, mint Nyugat-Európában a városokban koncentráálódtak.² A nagyobb városokban a sebészet és a laikus orvoslás képviselői egyaránt jelentősek voltak. Már a középkor végén megjelentek a városokban az ispotályok, amelyek nem csak járvány idején láttak el betegeket. A XV. század végén is, de a későbbi évszázadokban is ritkaságnak számított, ha egy város képes volt orvost fogadni, aki a településen és vonzáskörzetében látta el tisztét. A stájerországi származású Johann Saltzman (Salius) a Bécsi Egyetem orvosi fakultásán szerezte meg tudását, majd az 1500-as évek első évtizedében érkezett Szebenbe,³ ahol a városi orvos tisztét látta el. Az 1510. évi dél-erdélyi pestisjárvány idején a város teljeskörű blokádját sikeresen megoldotta, míg a környékbéli településeken a járvány több ezer áldozatot követelt. Tapasztalatait és ismereteit két ízben is publikálta: 1510-ben előbb latin nyelven, majd 1521-ben

1 Noha Weber „hungarus” szerzőnek tekinthető és a későbbiekben elemzett munka 1645. évi kiadásának címlapján is *Weber János* formában olvasható a neve, továbbá több tanulmány is így hivatkozik az eperjesi orvosdoktorra (pl. *Bubryák, 2002., Erdős, 2017.*) mégis, a tanulmányban a felvidéki *medicus* származását figyelembe véve a Johann Weber alakot használtam. Ugyanezt a formát választotta H. Németh István is 2020-as írásában. *H. Németh, 2020.*

2 *Kincses, 2020. 12. p.*

3 *Offner, 2020. 37. p.*

német nyelven.⁴ Saltzmann később egészen a bécsi orvosi fakultás rektori címéig emelkedett a ranglétrán.⁵ Az ő példája egy kirívó eset arra, hogy egy városi orvos megbecsültsége és munkája révén feljebb is léphet a tudományos hierarchiában. Általánosságban merül fel tehát a kérdés, hogy milyen pályája volt a kora újkori Magyarországon egy orvosnak?

Kincses Katalin Mária megállapítása szerint a rangos, nyugat-európai egyetemeken tanult orvosok a társadalmi hierarchia legfelső, ám legvékonyabb szintjén helyezkedtek el.⁶ Mivel Magyarországon nem volt *universitas* jellegű oktatás, így az Európa számos pontján megszerzett orvosi tudással és végzettséggel rendelkező, túlnyomórészt idegen nemzetiségű — például német anyanyelvű — szakembereket alkalmazhattak a városok a település orvosaként. Fordulópontot hozott azonban a reformáció, illetve az újszerű természettudományos érdeklődés térhódítása, amely jelentős számú magyar peregrinus megjelenését eredményezte javarészt német, illetve németalföldi egyetemek teológiai és orvosi fakultásain.⁷ Általánosságban kijelenthető, hogy az itt megszerzett orvosi ismereteket itthon kívánták kamatoztatni, nemegyszer városi orvosi tisztségben, azonban találunk olyan orvosokat is, például a XVII. század második felében működő Pápai Páriz Ferencet vagy Görgey Pált, akik magániskolákat hoztak létre, hogy egy kisszámú, de jelentős magyar orvosi réteget képezzenek ki.⁸ Mindazonáltal fontos megállapítani, hogy a magániskolai oktatás nem pótolta az egyetemi képzést és fokozatot, mégis, a magániskolában szerzett ismereteknek a hallgatók minden bizonnyal nagy hasznát vették például bécsi, bázeli vagy utrechti stúdiumaik során.

A városi orvosi tisztség elvállalásához elengedhetetlen volt, hogy az illető polgárjogot kapjon. A polgári eskü letételével egyidejűleg egy meghatározott összeget kellett kifizetnie a városnak ahhoz, hogy praxist állíthasson fel, és elfoglalhassa hivatalát. Mindebből az látszik, hogy a városi orvosoknak jelentős tőkével kellett rendelkezniük munkájuk elkezdéséhez.⁹ A magisztrátus másik elvárása volt a városi orvos felé — vagy ahogyan a korabeli városi iratok hivatkoztak

4 *Saltzmann, Johann*: De praeservatione a pestilentia. Bécs, 1510. és Ein nutzliche ordnung und regiment wider die Pestilentz. Bécs, 1521. Itt szeretném kifejezni köszönetemet Dr. Magyar László András orvostörténésznek, hogy lehetőséget adott betekinteni Saltzmann szövegeinek frissen elkészült forráskiadványába, valamint a kíséretanulmányokba.

5 *Magyary-Kossa*, 1931. 136. p.

6 *Kincses*, 2020. 26. p.

7 *Kapronczay*, 2017. 71. p.

8 *Schultheisz*, 1997. 93. p.

9 *Kincses*, 2020. 27. p.

rájuk, *magister physicus* vagy egyszerűen *physicus* –, hogy rendelkezzen állandó lakással. A városi polgárjog és az orvosi hivatás szilárd társadalmi státuszt, valamint biztos anyagi háttérrel adott viselőjének. A városok általában egy adott, előre meghatározott anyagi és természetbeni juttatást biztosítottak az orvos számára, ez azonban nem mindig történt meg.¹⁰ Számos, a korszakból származó levélváltás tanúskodik arról, hogy a magisztrátus nem mindig biztosította az előre meghatározott fizetséget. Johann Armbruster 1617 augusztusa és 1619 júniusa között levelezett a kassai magisztrátussal elmaradt 25 forintos negyedéves fizetése és a faváltság fejében járó öt forintja ügyében. Emellett folyamatos probléma volt Armbruster számára, hogy a patikáriusok jelentős többletfizetést kérnek egyes orvosi cikkekért, amely természetesen nem volt megengedett. A város ezt azzal kívánta orvosolni, hogy felülvizsgálták a patikáriusok munkáját és árszabását.¹¹

Bármennyire is magas társadalmi rangot jelentett az orvosi tisztség a városokban, nem volt egységesen pozitív megítélésük a városi társadalom tagjai között. Általános jelenség volt, hogy akár vészmentes, akár járványos időszakról volt szó, az orvosi tanácsokat egész egyszerűen a lakosság nem fogadta meg. Ugyanilyen ellenérzéssel volt a lakosság mindennemű orvosi gyógymód és orvosság ellen, hiszen azoknak a gyógyszereknek nem mindegyik alkotóelemét ismerte az átlagember, éppen ezért vagy potenciális veszélyt láttak benne vagy hatástalannak gondolták. A laikusok által összeállított medicinákat sokkal többre tartották, pedig ezek hatékonyságát nem egy esetben a praktizáló orvosok is megkérdőjelezték, néha egyenesen tilalmazták használatukat. A korbankevés képzett szakember volt és számos városi orvosi hivatal betöltetlenül maradt a kora újkorban,

10 Számos esetben fordult elő, hogy több város együtt fogadott fel tisztségre orvost. Ez történt 1615-ben is, amikor a hét alsó-magyarországi bányavárosegyüttesen kérte fel városi orvosnak az itáliai származású Giovanni Maria Trotellit, aki ezért a pozícióért évente 100 magyar forintot kapott, amely megfelelt egy átlagos magyar városi orvos éves fizetésének, nem számítva a többi juttatást. Több elvárás támasztottak a *physicus* felé: a betegekkel szembeni tisztességes eljárás kötelezettségét, hogy nem fogja sarcolni betegeit, valamint azt, hogy egyéves próba-szolgálat után csupán úgy vállalhat tisztséget, ha rendezte házassági problémáit. *Ernyei*, 1905. 775. p. Arról, hogy egy városi orvos milyen nem anyagi juttatásban részesülhetett, részletesen tudósít minket egy 1688. évi kassai adat: a 100 forint fizetés mellett „az akkori szűk időkben” kapott 6 köből búzát, 6 köből gabonát, 1 hordó alföldi, illetve kassai bort, valamint 1-1 hordó alföldi és kassai lőrért. *Magyar-Kossa*, 1931. 428. p. Az a tény, hogy az orvosi ellátásért a betegek számos esetben nem fizettek, általános jelenség volt a kora újkorban. A későbbi fejezetekben majd láthatjuk, hogy Weber nem véletlenül értekezik részletesen az orvosi hivatástudat fontosságáról.

11 *Kolosvári*, 1890. 169. p.

amely kifejezett veszélyt jelentett többek között a pestisjárványok elleni védekezés során.¹²

Johann Weber, Eperjes polihisztora

„... nagy tudós ember volt mind a’ Sz. írásban, mind a’ Törvényes dolgokban, mind az Orvoslásnak mesterségében, kivált az Orvosságok’ készítéseiben; az honnan neveztetett Caesare per Hungariam Pharmacopœusnak.”¹³ A rövid leírás Bod Péter 1766-ban megjelent *Magyar Athenas* című művében olvasható. Láthatjuk, hogy még halála után nyolcvan évvel is emlékeztek nevére és tevékenységére, amely a kortárs beszámolók és visszaemlékezések alapján mindig is kifejezett célja volt.¹⁴ Noha Bod Péter idézete alapján feltételezhetnénk, hogy Weber kifejezetten pozitív szerepet töltött be a XVII. századi Eperjes közgondolkodásában, politikai törekvései és céltudatossága okán személyét egyik legfontosabb politikai írásának címével is jellemezhetnénk: *Ianus Bifrons*.

Az egykorú források alapján Bubryák Orsolya¹⁵, Erdős Zoltán¹⁶ és Lengyel Júlia¹⁷ kiválóan felvázolták az eperjesi orvos életrajzát, így tanulmányom ezen fejezetében csupán a legfontosabb életrajzi adatok, orvosi tevékenysége, illetve elemzett művének, az *Amuletum* keletkezési körülményeinek bemutatására szorítokozom. Sem születési évéről, sem annak helyéről nincs tudomásunk. A fentebb említett *Ianus Bifrons* című politikai iratában (1662) található egy ábrázolás: a felirat tanúsága szerint a szerzőt ötvenévesen ábrázolja, így az utókor az 1612. évet jelölte meg születési dátumaként.¹⁸ Ifjúkoráról nem rendelkezünk számottevő információval, azonban Weber *Amuletum* című művében maga hivatkozott arra, hogy egy közelebbről meg nem nevezett alföldi település patikájában lett

12 Ezt az esetet igazolja többek között Sopron város 1623. évi statútumának harmadik pontja. A szöveg szerint a város közössége felszólítja a tanácsot, hogy rendezzék az orvoshiányt a városban, mivel a város egyetlen orvosa nem tudja ellátni teljességgel feladatát. *Kolosvári*, 1904. 161. p.

13 *Bod*, 1766. 326. p.

14 *Bubryák*, 2003. 225. p.

15 *Bubryák*, 2003.

16 *Erdős* 2017.

17 *Lengyel*, 1995.

18 <https://regiritka.oszk.hu/apponyi-metszetek/weber-janos-orvos-derekkepe/> (Utolsó letöltés dátuma: 2021. szeptember 21.)

segéd, amikor 1631-ben szembesült a pestis pusztításával. Minden bizonnyal ez volt az az epidemiológiai krízis, amely során számos tapasztalatot szerzett későbbi orvosi és gyógyszerészeti tevékenységéhez.¹⁹ Nem rendelkezünk információkkal arról sem, hogy hol és mikor szerzett orvosi végzettséget, azonban művében gazdag olvasottságról és szakmai tudásról tesz tanúbizonyságot.

Orvosi tapasztalatai bővítése mellett szilárd elképzelése volt karrierépítését tekintve is, hiszen olyan ismeretségekre tett szert, amely kapcsán az 1630-as években számos alkalommal hívták meg Bécsbe. Kapcsolatai révén kötött később házasságot is. Az így szerzett hozomány azt is elősegítette, hogy a későbbiekben több jelentős tisztséget tölthessen be Eperjes közéletében, illetve a város egyik legfontosabb mecénása lehessen. Weber a dán király és a szász herceg ügyvivőjének özvegyét, Jane Elizabeth Weston angol költőnő lányát vette el 1643-ban. Házassága előtt négy esztendővel kapott polgárjogot Eperjes városában, illetve megnyithatta patikáját is.²⁰ Már a város orvosaként és gyógyszerészeként vészelte át az Eperjes környékén is grasszáló pestisjárványt, amely után egy évvel, 1645-ben kiadatta pestisről szóló traktátusát.²¹ Noha művét nem reprezentatív célokra szánta, mégis ügyelt arra, hogy Felső-Magyarország valamennyi nemzetiségéhez eljusson műve: az *Amuletumot* megjelentette magyar, német, illetve biblikus cseh nyelven is.²²

Kiváló diplomáciai érzékének köszönhetően, 1644-ben ismeretséget kötött az ekkor Eperjesen tartózkodó Wesselényi Ferenc nádrorral és feleségével, Széchy Máriával, akikkel hosszú évtizedekig tartó kapcsolat alakult ki. Webert már Eperjes elöljáróságába is beválasztották (1655-ben), amikor Wesselényi nádor kinevezte személyes orvosává. Levelezésükből nem csupán az általános betegorvos kapcsolat vázolható fel, a nádor akkor is számított véleményére, amikor egy kiváló hangszer vagy hadi eszköz került figyelmé középpontjába.²³ A nádor mellett I. Lipót német-római császár és magyar király (1657–1705) is kitüntette figyelmével. Közéleti aktivitásának köszönhetően Eperjes követeként már részt vett Lipót koronázásán (1655), majd 1662-ben a király Felső-Magyarország örökös gyógyszerészévé avatta. Városi karrierje is felfelé ívelt, hiszen 1661-ben megválasztották Eperjes főbírájává is.²⁴ Karrierjének egyik legfontosabb álló-

19 Erdős, 2017. 477. p.

20 Bubryák, 2003. 228. p. H. Németh, 2020.

21 Weber, 1645.

22 Bubryák, 2003. 228. p.

23 Bubryák, 2003. 272. p. 17. lj.

24 Erdős, 2017. 465. p.

mása minden bizonnyal 1663-ban érkezett el, amikor magyar nemességet kapott I. Lipóttól.²⁵ Felívelő pályájának reprezentációjaként jelentette meg 1662-ben a *Ianus Bifrons* című művét, ahol az *Amuletum*mal ellentétben ügyelt társadalmi státuszának bemutatására, így kötetét a korábbiakban említett portréja mellett a bírói beiktatásáról készült metszettel is díszítette. Közéleti tevékenysége mellett jelentős állomás volt pályáján gyógyszerészeti magániskolájának a megalapítása, ugyanakkor kiemelkedő szerepet töltött be az eperjesi evangélikus líceum alapítási eljárásában is, amelyet igen magas, 2000 forintos adománnyal segített.²⁶

Johann Weber Eperjes kora újkori történetének egyik legjelentősebb szereplője volt. Politikai karrierje mellett folyamatos figyelmet szentelt hivatásának, az orvoslásnak és a gyógyszerészetnek, amely hivatástudatnak egyik korai lenyomata az *Amuletum*, a későbbiekben pedig mecénázása és iskolalapítási törekvése. Pályájának kései szakaszát beárnyékolta két felségsértési perben való részvétele (1670, 1682), valamint az a tény, hogy két alkalommal váltott hitet (1673-ban katolizált, 1682-ben pedig ismét felvette az evangélikus hitet). Éppen ezek kapcsán lehetett kortársainak kettős képe az eperjesi polihisztorról, akit Bod Péter a magyar gyógyszerészet *Caesarjának* nevezett.²⁷

Az 1644–1646. évi pestisjárvány

Noha a XVII. századra a magyar peregrinus diákok sora tért vissza Nyugat-Európából, hogy hasznosítsák megszerzett orvosi ismereteiket városuk vagy közösségük hasznára, emellett a gazdagabb városok számos esetben alkalmaztak külföldi *physicus*okat is, azonban a középkor óta folyamatosan visszatérő pestis

25 *Magyary-Kossa*, 1931. 317. p.

26 *Erdős*, 2017. 476. p.

27 Hogy hogyan is „bánt el” az utókor Weberrel, illetve hogyan lehetett korrigálni a kortárs leírások pontatlanságait, nagyszerű igazolás Wespzprémi Istvánnak, a magyar orvostörténetírás atyjának *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza* első kötetében olvasható szöveg az eperjesi orvosról. Wespzprémi Czwinginger Dávid 1711-es *Specimenjére*, illetve Bod Péter *Magyar Athenasára* hivatkozik, amikor kijelenti, hogy mindkettő szerző pontatlanul mutatja be Weber halálának évszámát és okát. Czwinginger és Bod egyöntetűen kijelentette, hogy a hűtlenségi perben halálra ítélték és 1686-ban lefejezték. Rezik János, eperjesi iskolaigazgató munkájára, a *Theatrum Eperiense*-re hivatkozva jelenti ki, hogy Weber az állításokkal ellentétben természetes halállal halt meg néhány évvel korábban. Emellett Wespzprémi kiemeli, hogy ugyancsak Rezik az, aki hangsúlyozza Weber hitbéli megingását és politikai nagyravágását. *Wespzprémi*, 1960. 397. p.

újra és újra magas halálozásokat eredményezett. Éppen az ebben a században tapasztalható pestisjárványok voltak azok, amelyeknek gyakori visszatérése olyan demográfiai csökkenést eredményezett, amely mutatót a népesség csupán több évtized alatt tudta visszafordítani pozitív irányba. A népességszám csökkenése mellett ugyancsak demográfiai krízist okozott a házasságok és a született gyermekek csökkenő száma is.²⁸ Ezt a tendenciát a társadalom csupán a XVIII. század közepére tudta megfordítani és indult meg a természetes szaporulat növekedése, ebben azonban közrejátszott a járványos időszakok csökkenő száma is.

A pestisjárványok a magyar területekre rendszerint két irányból érkeztek: elsődlegesen az oszmán területek és Dél-Erdély közötti kereskedelmi kapcsolatok okán, éppen ezért ez a határszakasz, illetve az erdélyi szász városok környezete a kora újkori pestisjárványok egyik legfertőzöttebb területének számított, sőt kijelenthetjük, hogy az epidémia kisebb kihagyásokkal folyamatosan jelen volt a térségben. A másik legfontosabb érkezési útvonal a Lengyel Királysággal határos felső-magyarországi terület volt. Gyakori volt ennek okán a lengyelekkel való kereskedelem tilalmazása is járványveszélyes időkben. 1653 nyarán Wesselényi nádor a régió legfontosabb kereskedelmi elosztó városának, Kassának egyenesen megtiltotta, hogy lengyel kereskedőket és árukat engedjenek be a városba, ennek ellenére a járvány megjelent ott és két évig pusztította a lakosságot. A város kereskedelmi szerepe miatt az innen származó cikkekkel az ország északi tájaira is eljutott a járvány, így Lőcsére is.²⁹

Az 1644–1646. évi pestisjárvány a fentebb felvázolt érkezési irányt tartva, tehát Erdély déli területétől indulva az egész országra elterjedt. Az 1644. év első felében jelent meg, területi infektív epicentruma Nagyszében volt.³⁰ Szébenből kiindulva az év további részében megjelent a Tisza és a Bodrog vidékén, Sárospatakról is maradtak korabeli feljegyzéseink a járvány pusztításáról. A pestis októberben érte el Eperjest és Kassát, amelyről Hain Gáspár szepesi krónikája tudósít.³¹ Ennek ellenére, a fertőzött terület közelében lévő Lőcsét csupán a következő év nyarán, 1645. június 21-én érte el a járvány. Erről így számol be a forrás: „*Június 21-én kezdődött Lőcsén a pestis, először egy Richter Valád övkészítőnél az Új utcában ütötte fel a fejét, hat gyerekével együtt nyolc napon belül meghalt. Ugyanígy Leibicban, Iglón stb., végig egész Szepességben sokan*

28 Óri, 2005. 115. p.

29 Magyary-Kossa, 1931. 372. p.

30 Sigerius, 1930. 14. p.

31 Hain, 1910. 207.

*haltak meg; ezért nem tartották meg a Jakab-napi vásárt sem.*³² 1644 júniusában már a rezidenciális várost, Pozsonyt is elérte a járvány, ahol egészen 1646 második feléig jelen volt az epidémia, a legkritikusabb év azonban az ország területén elterjedő járvány tekintetében 1645 volt. Csupán Besztercebányán 1645 augusztusától 1646 januárjáig 342 ember halt meg pestisben³³, Lőcse apropóján azonban sokkal radikálisabb adatokkal találkozunk a korábbiakban említett szepesi krónikában: 1645-ben csupán 109 gyermek született, ezzel szemben 2214 halálesetet regisztráltak összesen.³⁴

A járvány komoly biztonsági előkészületeket eredményezett a városokban. Körmöcbánya tanácsa statútumot hirdetett, amely rendelkezett közbiztonsági és gazdasági kérdésekről. Meghagyták, hogy a város határait még nagyobb elővigyázatossággal őrizték, hiszen a Körmöcbánya környékére érkező idegenek sora potenciális fertőzésveszélyt jelenthetett, továbbá a szegények könnyebben megfertőződtek életkörülményeik miatt. Emellett a statútum megengedőleg elrendelte, hogy a hatósági árszabást felülírva, a város vendéglátóipari egységeiben a bor árát egy dénárral emelhetik, négy dénárról öt dénárra, így tehát a magisztrátus némi segítséggel kívánt élni a vendéglősök felé.³⁵

Az *Amuletum* felépítése

Ahogy láthattuk Weber pályáját, Eperjes gyógyszerészeként, valamint a város egyik legfontosabb embereként érte őt az 1644-ben kitört pestisjárvány, amely már az év nyarán fertőzni kezdett a városban. Minden bizonnyal a grasszá-ló epidémia és a hivatástudat vezette Webert műve megírására. A könyv végül 1645-ben került kiadásra magyar nyelven Bártfán, Klösz Jakab nyomdájában. Az *Amuletum*, mint már korábban említettem, kiadásra került német, illetve biblikus cseh nyelven. Annak ellenére, hogy a kötet nem tükrözi a későbbi Weber-könyvek

32 *„21 Junj hatt die Pest zur Leütsch angefangen vnd erstesmahl eingerissen, bey einem gürtler in der Neügassen nahmens Valten Richter ist mit 6 Kindern innerhalb 8 Tagen gestorben. So hatt es auch in der Leybitz, Neüdorff etc. ja vmb und vmb in gantzen Zipsz gestorben; So hatt mann auch den Jacobj Marckli deszwegen nicht gehalten.”* A magyar szöveg: Hain, 1988. 198. p., az eredeti szöveg Hain, 1910. 210. p.

33 Magyary-Kossa, 1931. 365. p.

34 *„Diesesz Jahr sind in allen, bey dieser Stadt Personen gestorben 2214, gebohren sein 109.”* Hain, 1910. 211. p.

35 A körmöcbányai városi tanács 1645. június 25-i statútuma. Kolosvári, 1897. 423. p.

reprezentációs jellegét (vö. a *Ianus Bifrons* gazdagon díszített kiadásával), a különböző nyelvű kiadások minden bizonnyal azt a célt szolgálták, hogy Weber egyébként is jó szakmai reputációja még közismertebb legyen a térség nemzeti-ségei körében, ugyanakkor szemléletét és preventív, valamint gyógyítási módszereit minél többen megismerjék.

A mű címe beszédes, hiszen utal a kor egyik elterjedt pestis elleni védelmet adó eszközére, a pestistallérokra vagy pestisamulettekre.³⁶ Így tehát művének megírását valóban a járvány elleni segítségnyújtás vezérelte. Weber nem csak könyvének egészében rejtette el az „pestisamulett jelleget”, hiszen a mű végén található egy pestis elleni védelmet adó „amulettminta”, valamint az amulettek egyik jellemző mondatformulája: *Sit Jesus nobis amuletum sitque Nepentes*, illetve az *Uram Jézus légy orvosunk, bánat ellen vidámságunk segélykérő ima*.³⁷

Munkáját a kor elvárásainak és szokásainak megfelelően egy ajánlással kezdi, amelyben Sáros vármegye vezetőségét, alispánját és minden jóakaróját nevezi meg. Könyve megírására a hozzá forduló emberek testi és lelki gondjainak orvoslása készítette, ugyanakkor az a tény is, hogy a nagyközönség számára elérhetővé tegye gondolatait és útmutatásait, amelyet „...meg-tartván épen / Megh-tartatik pestis ellen”. Maga a szerző is utalt arra, hogy már a maga korában is számos mű értekezik a pestis ellen használható legfontosabb preventív intézkedésekről és kúrákról, mégis, a mű bevezetőjében leszögezi, hogy ezzel a traktátusával nemzetének és környezetének kíván szolgálni, az akkori háborús és *dögletes* (értsd: járványos) időszakban segítséget adni az embereknek. Az *Amuletum* bevezetőjében Weber hangot ad mély vallásosságának, hiszen az isteni gondviselés és a fohászok, valamint a bűnbánat fontosságát számos alkalommal említi. Az isteni gondviselés mellett azonban, amint azt az eperjesi gyógyszerész kijelenti, nagy szerepe van az orvosi eszközöknek és tanácsoknak is a pestis elleni védekezésben. Gondolatát egy bibliai analógiával, Ezékiás király történetével illusztrálja,

36 Noha Európa egyes területein, például Milánóban 1577-től tiltott volt mindennemű pestisamulett viselése és birtoklása, Weszprémi István számos XVIII. századi leírást hagyott ránk a Közép-Európa térségében fennmaradt és elterjedt pestistallérokra. A tallérok létjogosultságát az is megerősítette ugyancsak Weszprémi leírása alapján, hogy számos alkalommal egyházi tiszttel rendelkező személyek, papok árusították a lakosság számára ezeket. Méginkább növeli ezen érmék értékét az a tény, hogy napjainkra viszonylag kevés példány maradt fenn. Köztudott, hogy a pestistallérok ikonográfiája igen változatos, hiszen a Magyarországon elterjedt érméken gyakran találkozunk a védelmet adó *tau* betűvel, mellette a vas és a higany alkímiai jeleivel és Szent Rókusra utaló szöveggel, ugyanakkor találkozhatunk Szent György alakjával is. *Magyary-Kossa*, 1931. 461–462. p.

37 *Weber*; 1645. 147. p.

aki ugyancsak nem vetette meg az orvosi segítséget élete meghosszabbítására. Ez az eset is nagyszerűen mutatja Weber alkotói eljárását: a legfontosabb téziseit és kijelentéseit a Szentírásból vett citátumokkal támasztja alá, ugyanakkor találunk olyan példákat, ahol Lutherre és Savonarolára hivatkozik. Ezeket a citátumokat a törzsszöveg melletti marginális jegyzetekkel jelölte meg. Érdekes azonban azt is megjegyezni, hogy Weber saját művét összefoglaló jellegű munkának tartja, bemutatja benne mindazt, amelyet a legnagyobb orvoselődök, Hippokratész, Galénosz és Avicenna, valamint a legfontosabb kortárs orvosi munkák vallottak a pestis eredetéről, terjedéséről és lehetséges gyógy módjairól. Kihangsúlyozza azonban azt, hogy művében csupán olyan jellegű ismereteket mutat be, amelyeket ő maga is kipróbált, tapasztalt és hatásosnak vélt.³⁸

Az 1645. évi magyar nyelvű kiadás szövege előtt egy latin, illetve magyar nyelvű szinopszis található, amely bemutatja művének felépítését és legfőbb fejezeteit. Érdekes módon nem követte az általános indexek formáját, a jobb szemléltetés okán egy csoportosítás alapján felépített tartalomjegyzékkel találkozhatunk. Maga a táblázat könnyen áttekinthető, logikailag teljesen követhető, kiváló kivonatát adja Weber művének. Ez a fajta szemléltetési mód minden bizonnyal a Nyugat-Európában már elterjedt, illetve Magyarországon az 1600-as évek első felében is megjelenő, Petrus Ramus (Pierre de la Ramée) által meghonosított, ún. rámista tankönyvek szemléltetési módszerét tükrözi.³⁹ Ezeknek a táblázatoknak, összefoglalásoknak elsősorban pedagógiai haszna ismert, a könnyen tanulhatóságot, a könnyebb áttekintést segítik, ugyanakkor fő szempont a logikus besorolás és csoportosítás elve.⁴⁰ Az *Amuletum* szinopszisa is ugyanezt a gondolatmenetet követi, hiszen egymás alá sorolja be az egyes fejezetcímeket, amelyek legtöbbször tartalmazzák az adott alfejezet tételgondolatát is. A táblázat alapján látható, hogy Weber művében megjelenik az isteni és az orvosi gondviselés kettőssége: műve tartalmaz mind a lelki egészség megőrzését elősegítő tanácsokat, mind az orvosi eljárásokat tartalmazó fejezeteket is. A szinopsziszból kitűnik, hogy mű-

38 Uo. XI. p.

39 Pierre de la Ramée (latin nevén Petrus Ramus, 1515–1572) francia származású humanista filozófus, matematikus és egyetemi tanár volt. Tanulmányait Párizsban végezte el, ahol megismerkedett többek között az arisztotelészi logikával. Radikális gondolkodásmódja miatt I. Ferenc francia király betiltotta tanainak hirdetését, viszont az új uralkodó, II. Henrik viszont feloldotta ezt a tilalmat, 1551-ben a Collège Royal professzora lett, ahol retorikát és filozófiát oktatott. Meghatározó művei az arisztotelészi dialektikát megkérdőjelező *Dialecticae partitiones* és *Animadversiones Aristotelicae* című munkák.

40 A rámista tankönyvekben használatos táblázatok egyik német analógiáját mutatja be: *Kecske-méti*, 2019. 37. p.

vében a pestis elleni gyógymódok mellett figyelmet szentel az orvosi hivatás fontosságának bemutatására, ugyanakkor kitér az orvosok munkájának korabeli leírására is. Mindebből az következik, hogy az *Amuletum* megírását megelőzte egy mély tájékozódási folyamat, ahol vallási, vallásfilozófiai, morális kérdéseket és orvosi témákat érintő olvasmányok is szerepeltek, ugyanakkor ismerte a Magyarországon még akkoriban újdonságnak számító, a peregrinusok által meghonosított ráamista prezentációs módot.

Weber képe a pestisről

Noha Weber a munkájában igyekszik az orvos és gyógyszerész szemüvegén keresztül vizsgálni a pestist, mint epidemiológiai krízist, ahogyan korábban láthattuk, mély vallásos tartalom is áthatja gondolkodásmódját. Bevezetőjében összefoglalja korának valamennyi nézetét, amely a pestis eredetére és okaira vonatkozik. Gondolatmenetében megtaláljuk a laikus orvoslásban továbbra is divatosnak számító asztrológiai megközelítést, amely szerint a bolygók és a csillagok különleges állásai, illetve az évek és az égbolt mozgása okozza a járványt. A vallási megközelítésben megjelenik a pestis, mint Isten büntetése toposz, amely valamennyi középkori és kora újkori pestisről szóló munka „kötelező” formulája volt. Weber szerint Isten mozgatja a csillagokat, ő „igazgatja járásukat”, amely folyamatok megerősítik az előbbieken vázolt asztrológiai felfogást, emellett az eperjesi orvos azzal indokolja Isten ezen szándékát, hogy az emberek folyamatos gyarlóságukkal és bűneikkel kiérdemlik „Isten ostorát”, a bűnöket pedig kiegészítik az el-elmaradó penitenciák, amelyek ugyancsak okként szolgálnak a pestis jelenlétére.⁴¹ Éppen ezért az egyik legfőbb gyógymódként, mivel isteni hatalom ellen az ember semmit sem tehet, a bűnbánatot, a morális felfogás megváltoztatását, egyszóval az Istennek tetsző életet jelöli meg.

Ebből is látható, hogy Weber számára a hit felsőbbrendűnek számít, hiszen az Istenben való hit és meggyőződés nélkül egyik medicina sem lesz hatásos. Éppen ezért felfogása szerint az orvos munkáját és gyógyszereit, tanácsait jelentősen kiegészíti az előbb említett szilárd vallásosság és könyörgések sora, egyik sem létezhet a másik tényező nélkül.⁴² Weber orvosi felfogásában keveredik a korábbi évszázadok tradícióira támaszkodó orvoslás gyakorlata, a hivatásos és laikus orvosi eljárásokat kritikusan szemlélő gondolkodásmóddal. Kijelenti, hogy az em-

41 Weber; 1645. V–VI. p.

42 Uo. 5. p.

berek — támaszkodva a laikus és babonás gyógyítási eljárásokra — számos olyan kúrát próbálnak ki, amelyet mind ő, mind az orvoslás hivatalos formáját végzők elítélnek, sőt, egyesesen istentelennek bélyegeznek meg.⁴³ Fontosnak tartja, hogy amennyiben a betegek hathatósan akarnak a pestis ellen védekezni, csupán kipróbált és hatásosnak mondott gyógymódokat kövessenek.

Weber számára központi kérdés a pestis előli menekülés lehetősége. A kora újkor gondolkodásmódjában kritikus kérdésnek számított ez a lehetőség, amely a felekezetek között is különböző értelmezésben volt megtalálható. Korának egyik felfogását közli velünk, amikor arról ír, hogy egyes hitszónokok a pestis előli menekülést egyesesen *perditio*-nak, vagyis árulásnak minősítik. A keresztényi hit egyik alappillére, a felebaráti szeretetet hozza példának ennek cáfolására, hiszen senki nem kívánhatja a másik embernek vesztét, sőt, a legfontosabb az legyen, hogy megmentse magát és környezetét egy ilyen jellegű csapástól.⁴⁴ A pestis előli menekülést több példával támasztja alá, miért is szolgálhat ez a későbbiekben haszonnal, miért támogatandó ez a „védekezési mód”. A *desertio* lehetőségét elsősorban azért szorgalmazza, mivel ezzel a lépéssel egy olyan társadalmi réteg is megmenekülhet a veszedelemtől, akik a későbbiekben elősegíthetik az ország szellemi fejlődését és felvirágozhat általuk a tudományos élet. Ennek bizonyítására hozza Démoszthenész példáját, aki ugyancsak meneküléssel kívánta megvédeni magát és tehetségét a járvány elől és visszatérése után a következő indokkal védte igazát: „Az ember, melly a' Pestis elől el-ment vólt, visszajöhet, s ismét szolgálhat hazájának.”⁴⁵ A járvány előli menekülés lehetőségét egy másik, szemléletes példával is igazolja, amely korának egyik legfontosabb politikai kérdésére is megoldásként szolgálhatott. Úgy vélte, hogy minél több ember marad életben, annál nehezebb dolga lesz az országra törő ellenségnek, több ember tud erőt fordítani a védekezésre — itt természetesen az oszmán veszélyre hivatkozik — és így a legfontosabb, hogy egy fertőzött helyen minél kevesebb ember tartózkodjék.⁴⁶

Természetesen előfordulhatott, hogy bizonyos esetekben az ember járvány idején is helyhez kötött volt. A tisztségviselők, akik egy közösség életét igazgatták, kötelezettségeik miatt nem teheték meg, hogy elhagyják az adott települést. Éppen ezért Weber hangsúlyozza, hogy ezek az emberek ki vannak szolgáltatva az isteni akaratnak, az ő védekezési lehetőségük az orvosi gyógyszerek és taná-

43 Uo. 3. p.

44 Uo. 7. p.

45 Uo. 10. p.

46 Uo. 11. p.

csok együttes használata volt.⁴⁷ Weber olvasatában azonban létezett egy lehetőség, hogy a tisztségviselők mégis elhagyhassák a várost járvány idején, ezt Luther gondolatmenetére alapozza. Luther szerint, aki tisztséget vállal, járvány idején megteheti, hogy önmaga helyett mást nevez ki ennek viselésére, így megmentheti magát a járvány pusztítása elől és a későbbiekben visszatérhet, amikor a járvány már elhagyta az adott helyet. Az eperjesi orvos határozottan kijelenti, hogy a pestis előli menekülés semmiképpen sem egyenlő áruházzal. Szembenhelyezi ezt a hadiállapot idején való elmeneküléssel, amely valóban áruháznak minősül, hiszen egy közösséget hátráltat abban, hogy sikerrel vissza tudja verni az ellenség támadását. Weber olvasatában a megszállás idején kötelező a közösség iránti hűség és alázat, járvány idején azonban sokkal többet segít azzal az egyénnel, ha minél kevesebb ember tartózkodik a fertőzött helyen, ezzel meggátolva a járvány további terjedését.

Weber nézetében, amely a pestis terjedésének lehetőségét taglalja, ötvözik a miazmista és a későbbiekben kontagionistának nevezett szemléletmód. A miazmista elmélet alapján Weber a fertőzött levegőben és a fertőzött vízben látja a pestis terjedésének okát, emellett művében azt is hangsúlyozza, hogy járvány idején tilalmazni kell az emberek találkozását, így minél kevesebb kontaktlehetőséget kell teremteni. A járványos időszak idején például tiltani kell a közfürdők látogatását.⁴⁸ Érdekes módon a fürdők látogatásának tilalmazását egy korábbi századokban megfogalmazott tapasztalatra alapozza: Hippokratész és Avicenna is megfigyelte, hogy könnyebben megfertőződnek azok a személyek, akik pestis idején a felkeresik a közfürdőket, azonban a két orvos nem talált még kapcsolatot az emberek érintkezése és a járvány terjedésének lehetősége között.

Mi a teendő pestis idején?

Noha Weber kijelentette, hogy munkájában javarészt a hatásosnak vélt orvosi eljárásokra kíván koncentrálni, semmint útmutatást szabni járványvész idejére, művében találunk olyan részeket, amelyben a magisztrátusok számára tanácsadással él, mit és hogyan érdemes tenni pestis idején.

Elsődleges célként fogalmazza meg, hogy bármennyire is kritikus állapotokat teremt a járvány, a tisztségviselők feladata, hogy továbbra is biztosítsák a megfelelő életkörülményeket a lakosság számára, valamint biztosítsák a város

47 Uo. 8. p.

48 Uo. 11., 58. p.

rendes működéshez szükséges rendeleti háttérrel.⁴⁹ Mint azt már korábban láttuk Kőrmöcbánya példáján, a magisztrátus általában statútumokkal kívánta megteremteni a járvány idején érvényes rendeleti háttérrel. Kifejezetten fontosnak tartja Weber, hogy a magisztrátus rendelje el, hogy az emberek gyakrabban látogassák a miséket és az istentiszteleteket, ezzel is fenntartva a lehetőséget a bűnök meggyónására, a penitencia felvételére, ugyanakkor az életmód és gondolkodás egyetemleges megváltoztatására.⁵⁰ Ehhez a rendtartáshoz tartozik minden erkölcstelen tevékenységnek tilalmazása, így Weber szerint kemény büntetésben kell részesíteni azokat, akik járvány idején tobzódnak, átkozódnak, vagyis Isten szemében bűnös életet élnek. A legtöbb esetben a városvezetés ezt úgy kívánta orvosolni, hogy a vendéglátóhelyek nyitvatartását korlátozták vagy be is zárták azokat, ugyanakkor a korhely életmódot folytató embereket börtönbe zárták, valamint — mint az köztudott — tiltották a mértéktelen alkoholfogyasztást is.

Az emberi életmódot befolyásoló tényezők szabályozása mellett Weber kifejezetten javallotta, hogy a városvezetés ügyeljen a lakóházak és környezetük higiénés viszonyaira, azokat tartassák tisztán, valamint büntessék azokat, akik nem figyelnek ezen körülményekre.⁵¹ Weber korában számos olyan statútumot fogalmaztak meg, amely kifejezetten ügyelt a városok köztisztasági viszonyaira, előírták, hogy a vízvezető árkokat tisztán kell tartani, a szemetet az arra kijelölt helyre kell szállítani, ugyanakkor a porta tisztaságára is ügyelni kell. Aki ezeket figyelmen kívül hagyta, komoly pénzbüntetésben részesült. Az ilyen jellegű kihágásokra maga Weber is utal a művében, kihangsúlyozza, hogy az emberek nem figyelnek a magisztrátusi rendeletekre, ugyanakkor nem fogadják meg sem a vezetőség, sem az orvosok tanácsait és ettől a renitens gondolkodástól a különböző erősségű büntetések sem tartják vissza a lakosságot.⁵² A köztisztasági tanácsok mellett Weber szorgalmazza, hogy a városvezetés ügyeljen minden olyan hivatást üzőre, amely folyóvizet használó és különböző élelmiszereket, használati cikkeket előállító hivatást üző iparosra és személyre. Felismerte ugyanis, hogy a rossz minőségű italok, illetve a nem megfelelően feldolgozott hús is veszélyforrás lehet járványvész idején.⁵³

Ahhoz, hogy megfelelő orvosi háttérrel rendelkezzen a város, Weber két intézmény felállítását tartotta kifejezetten fontosnak. Megfogalmazta, hogy egyes

49 Uo. 18. p.

50 Uo. 19. p.

51 Uo. 20. p.

52 Uo. 21. p.

53 Uo. 20. p.

országokban — ő a respublika kifejezést használja — hagyománya van olyan intézmények felállításának, amelyek külön a járvány idején megfertőződött betegeket különíti el, ezzel is segítve az epidémia elleni védekezést. Itt Weber minden bizonnyal a járványkórházak felállítását szorgalmazta, amelyek létesítését a XVI–XVII. század során kiadott *Pest-Ordnungok* (pestisrendeletek) elő is írták a fontosabb városokra vonatkozóan. A kórházi háttér mellett ahhoz, hogy az orvos akadálytalanul tudjon dolgozni, kifejezetten fontosnak tartja a gyógyszertárak biztosítását.⁵⁴

Az orvosi eljárás pestis idején

Amennyiben a pestis elérte a várost, az egyik legfőbb feladat az orvosra hárult, hiszen az ő kezében volt valamennyi polgárnak az élete. Weber indokoltan tartja kijelenteni, hogy az az orvos, akit arra köteleztek, hogy pestises beteggel foglalkozzon, más betegekkal ne találkozzon, ugyanis azzal elősegítené a járvány terjedését. Ezt a kijelentését alátámasztja a papok hivatásával is, ugyanis az ő esetükben is kifejezetten fontos, hogy a fertőzött személyekkel találkozó pap — például az utolsó kenetet feladó egyházi személy — ne találkozzon az istentiszteleteket látogató egészséges emberekkel.⁵⁵

Weber olvasatában az orvos kétfajta medicinával élhet járvány idején: megelőző és gyógyító orvosságokat készíthet. Számára a preventív orvoslás fontosságát jelenti a korábbiakban említett miazmista felfogás, tehát a levegő tisztán tartása, ugyanakkor a testet megerősítő, egészségmegőrző gyógyszerek alkalmazása, hogy az infekció ne történhessen meg.⁵⁶ Éppen ezért gondolhatjuk igaznak Galénoszra alapozott nézetét, mely szerint az egészségmegőrző orvos feljebbvalónak számít a gyógyító orvosnál is. Az előbb említett preventív eljárást, a levegő tisztán tartását Weber különféle gyógynövények, mirha, tömjén, üröm vagy babér levelének égetésével, füstölésével kívánja elérni.⁵⁷ Ez a fajta fertőtlenítési eljárás még a XIX. század első évtizedeiben is használatos volt, noha hatásosságát már az előző századokban is megkérdőjelezték egyes nyugat-európai orvosok, többek között a nagy londoni pestis idején (1665) tevékenykedő William Boghurst is. Az eperjesi orvos a levegő tisztaságának fontosságát abban is látja,

54 Uo. 23. p.

55 Uo. 26–27. p.

56 Uo. 31. p.

57 Uo. 33. p.

hogy orvoselődjének munkáit olvasva felismerte, hogy az élőlényeket körülvevő „éltető ég” elengedhetetlen az élethez. Ugyancsak érdemes megjegyezni, hogy Weber felismerte, miszerint más betegségek terjedésében is fontos szerepe volt a levegőnek. A lepra terjedésénél — Weber a bélpokolság kifejezést használja — is leszögezi, hogy a fertőzött betegek a levegőt ki- és beszívták, ezzel megfertőzve az őket körülvevő környezetet. Emellett az *aer* tisztasága tekintetében Weber megfogalmazza azon tapasztalatát is, mely szerint az egy légtérben élő pestises betegek mindegyike meghalt, így ennek is szerepe lehet a járvány terjedésében.⁵⁸

A preventív gyógymódok mellett fontos Weber számára a mértékletesség. Megfogalmazza, hogy ahhoz, hogy a testben a káros nedvek ne szaporodjanak el, mind az étel mind az ital fogyasztásában irányadó a mértékletesség. Nem tiltja kifejezetten bizonyos ételeknek a fogyasztását, ellenben hangsúlyozza, hogy ezeknek az ételeknek és italoknak biztosítania kell a test egészségét. Példának hozza a borfogyasztást, a „jó bor jó doktor” mondatra hivatkozva kijelenti, hogy napi egyetlen pohár bor orvosi célzatú fogyasztása is képes megvédeni a szervezetet a pestis ellen. Weber az ürmös bor mértékletes fogyasztásában látja ennek kulcsát.⁵⁹ A mértékletesség elvét követve jelenti ki továbbá, hogy járvány idején ecetes, jó ízléssel elkészített ételekkel kell élni és kerülni kell azokat az ételeket, amelyek megfekszik a gyomrot. Itt a szerző kifejezetten a zsíros és nehéz ételekre gondol. Amennyiben ezeknek az ételeknek fogyasztását elkerüljük, a káros nedvek — Weber olvasatában — nem fognak elterjedni szervezetünkben, így megőrizhetjük egészségünket. A mértékletesség mellett Weber kifejezetten javallja bizonyos gyógynövények és gyümölcsök fogyasztását, amelyek ugyancsak biztosítják az egészség megmaradását. Petrus Albanusra hivatkozva javallja a verbena — szaporafű — folyamatos rágását pestises betegek közelében, ugyanakkor kifejezetten hatásosnak tartja a citrom fogyasztását, azonban a szegényeknél ezt felválthatják az ún. magyar citromok, vagyis a fokhagyma és a retek fogyasztása.⁶⁰

A mértékletességet Weber nem csak az étel és ital fogyasztásában tartja elengedhetetlennek. Véleménye szerint a mértékletesség fontos olyan hétköznapi tevékenységekben is, mint az alvás, illetve a munkavégzés is. Ahhoz, hogy az egészséget meg tudjuk tartani, kerülni kell a hosszú, henyéléssel és álmodozással töltött időt, ugyanakkor figyelni kell arra is, hogy a szervezetet a túlzott munka ki

58 Uo. 36. p.

59 Uo. 44., 47. p.

60 Uo. 38. p.

ne fárasssa, mivel — ahogy azt Weber is felismerte — a legyengült szervezetet hamarabb megtámadja a betegség.⁶¹

Ahhoz, hogy az orvos sikerrel meg tudja menteni a betegét, a gyógyító eljárások során számos tényezőre ügyelnie kell. Weber Johannes Pontanusra és Galénoszra hivatkozva jegyzi meg, hogy a pestis idején tapasztalható hideglelés az egyik legveszedelmesebb jelenség, ugyanis a legtöbb esetben a hidegleléssel járó pestis halállal végződik, viszont veszélyt jelent az orvosra is a fertőzés lehetősége miatt. Az orvosnak fel kell ismernie a pestis szimptomáit, amelyek közül Weber fontosnak tartja a lázat, a tartós fejfájást, az erős mellkasi fájdalmat, az étvágytalanságot, az álmatlanságot, illetve utolsó jelként a mirigyek megduzzadását a fül mögött vagy a test más pontjain.⁶² A pestis idején tapasztalt magas halálozások mutatták, hogy az esetek jelentős részében a beteg menthetetlen volt. Weber művében felsorolja azokat a jeleket, amelyekből kivehető, hogy a fertőzés a betegnél halállal fog végződni. Többek között ilyen jelnek tartja, hogy ételt és italt nem fogad be a szervezete, ezzel együtt nem fogadja be a szervezete az orvos által használt orvosságokat. Ugyanilyen jelnek tekintette, ha a beteg testén megjelenő kelések kifakadnak, valamint ilyen jelenségnek tekintette a beteg orrvérzését, amely rövid időn belül nem áll el. Mivel az egyik legfontosabb tényező, hogy a beteg szervezetéből kiürüljön a „káros nedv”, azt is kritikus jelenségnek kezelte, ha a betegnél ez az ürítési folyamat nem történik meg.⁶³

Weber két gyógymód fontosságát emeli ki. Számára az elsődlegesen alkalmazandó medicina a purgálás volt, amelyet alkalmazott izzasztással, valamint különböző hashajtó főzetek használatával. Az egyik általa használt purgáló folyadék tartalmazott rebarbarát, illetve ún. purgáló rózsza vizét, azonban megjegyezte, hogy a főzetek elkészítésénél ügyelni kell a beteg fizikai állapotára, ugyanakkor fizikai tulajdonságaira.⁶⁴ Ezekhez a purgációs folyadékokhoz Weber alkalmazta még a bezoárt is, amelyről úgy nyilatkozott, hogy értéke egyes gyógyszertárakban az aranyéval vetekedett, ugyanakkor használta még ezekhez a főzetekhez a káliumantimonátot, amelyet az alkimisták felismerése után kezdtek az orvosok

61 Uo. 51–52. p.

62 Természetesen ezek a szimptomák mind ismertek voltak már Weber idejében is, azonban együttes megfigyelése valóban elengedhetetlen volt, hogy időben izolálni lehessen a beteget. Egyes tünetek elmaradása vagy másokkal való kiegészülése okán gyakran összekeverték a pestist más betegségekkel. Uo. 66–67. p.

63 Uo. 68–69. p.

64 Uo. 74. p.

alkalmazni pestises betegek kezelésére.⁶⁵ A középkor és a kora újkor egyik legfontosabb gyógymódjával, az érvágással szemben azonban kritikával élt Weber. Úgy gondolta, hogy csupán azoknál a betegeknél alkalmazandó ez az eljárás, akik jó fizikai állapotban vannak, bőségesen rendelkeznek vérrel, ugyanakkor életkorhoz is kötötte ennek a gyógyítási procedúrának alkalmazását. Az érmetszés medicináját azért is illeti kritikával, mivel a korabeli kalendáriumok előírták azt is, hogy mely eret mikor érdemes és javallott megvágni, hogy a testben lévő káros nedvek eltávozzanak a szervezetből. Felvinczy György 1693-ban kiadott *A Salernitana scholának jó egészségről írott könyve* című munkájának XCIV. versében ugyancsak olvashatunk arról, hogy mely hónapokban, illetve a Hold mely állásában javallott az érmetszés medicinájával élni.⁶⁶ Valamennyi ilyen jellegű munka tartalmazott megállapításokat, amelyek utaltak arra, mely betegség esetén mely eret kell megvágni az emberen, Weber azonban a phlebotomiát az egyik legvégső esetben alkalmazandó módszernek titulálta.⁶⁷ Amennyiben mégis érvágás módszerével kell élni, Weber ugyancsak megnevezi azokat az ereket, amelyet meg kell vágni, azonban ügyelni kell arra, a test mely pontján találhatók a kelések.

Az orvosi hivatás és a betegekkel való kapcsolat Weber művében

Mielőtt megismerjük az eperjesi orvosdoktor szemléletét az orvosi hivatás fontosságáról, illetve képet kapunk az orvos-beteg kapcsolat weberi értelmezéséről, elengedhetetlen általánosan is áttekinteni ezt a kérdéskört. Simon Katalin 2017-es tanulmányára hivatkozva kijelenthetjük, hogy Weber leírása illeszkedik a témát (is) taglaló írások kliséjéhez. A kora újkori vonatkozó források egysíkú képet festenek le: Johann Weber csupán az orvos szemszögéből mutatja be az orvos-beteg kapcsolatot, illetve a beteghez fűződő gondolatokat.⁶⁸ A hazai történetírás erről a jelenségről leginkább céhprivilegiumok, egészségügyi szabályozások, tankönyvek vagy traktátusok oldalai alapján tud ismereteket szerezni: a források gyakran utalnak az orvosi etika alapszabályaira, a helyes orvos-beteg viszonyra, ugyanakkor az orvosdoktorok hivatásának fontosságára is.⁶⁹ Az *Amuletum* nem állt meg a szimpla kapcsolati rendszer bemutatásánál, amelynek alapját az ún. hipokratészi

65 Uo. 76–77. p.

66 *Felvinczy*, 1983. 347. p.

67 *Weber*, 1645. 74. p.

68 *Simon*, 2017. 15. p.

69 Uo. 22. p.

háromszög adta.⁷⁰ Ahogyan a korábbiakban láthattuk, Weber munkája megírásában jelentősen elősegítette orvosi hivatástudata, amelyet már az *Amuletum* ajánlásában is megfogalmazott. Számára az orvos munkája Istentől is függött, hiszen véleménye szerint az orvos azokkal az eszközökkel dolgozik, amelyet Isten megteremtett, így az pácienseknek egyenesen kötelessége az orvos által alkalmazott gyógyszereket elfogadni és tanácsait megfogadni. Mégis, az *Amuletum* tartalmaz számos olyan megállapítást, amelyben Weber egy fontos tényezőt hangsúlyoz: az orvosnak akkor is el kell látnia hivatalát, ha az veszteséggel is jár.

Tapasztalatai alapján az emberek többre becsülik a spekulatív orvoslás képviselőit, mint azokat a szakembereket, akik megfelelő szakmai tudással rendelkeznek. Éppen ezért tapasztalható az a fajta ellenérzés az orvosokkal szemben, amely a korszakra oly nagyon jellemző volt. Weber művében az orvosok hármas ábrázatjáról beszél: amikor a betegnek mégis szüksége van orvosi segítségre és megérkezik a beteghez, az Angyalt látják az orvosban, Isten küldöttét, aki képes gyógyírt adni az embernek. Amennyiben a beteget sikerül meggyógyítani, úgy az orvosban valóságos Istent vélnek felfedezni és az egekig magasztalni munkájáért. Ezzel szemben, ha a beteg mégis meghal, úgy mindenért az orvost okolják és kárhoztatják, ekkor már nem Istent látnak az orvosban, hanem magának, az ördögnek megtestesüléseként aposztrofálják. Noha, az orvosnak általában a város éves fizetést adományoz, mégis, az *physicus* számára munkája folyamatos kiadással jár, sőt, a medicinának elkészítéséhez beszerzendő hozzávalók miatt hivatása jelentős veszteséggel is járhat. Ennek ellenére kötelessége, hogy ellássa munkáját, amiért az emberektől fizetséget remél. Számos esetben az emberek azonban csupán hittegetik az orvost, hogy szolgáltatását kellőképpen megfizetik, egyes esetekben el is marad a költségek megtérítése, annak ellenére, hogy a beteg gyógyulása esetén felmagasztalták az orvos személyét.⁷¹

Weber meggyőződése, hogy egyes emberek azért is vélik hiteltelennek az orvosi hivatást, mivel előfordul, hogy a fertőző betegek kezelésekor maguk is megfertőződnek és belehalnak a betegségbe. Hippokratészra hivatkozva fogalmazza meg, hogy az isteni eredetű csapások — például a pestis — felett még az orvos sem tud diadalmaskodni, így ő is áldozatává válik a járványnak. Éppen ezért az orvosnak vállalnia kell a kockázatát annak, hogy a pestises beteg kezelésekor ő

70 A hippokratészi háromszög csúcaiban az orvos, a beteg és a betegség állnak. Ez a szellemiség már a középkori, főként görög-római orvoslásra épülő medicina szellemiségét is nagyban meghatározta.

71 Weber, 1645. 82–83. p.

is megfertőződik.⁷² Az orvos kötelessége — Weber olvasatában —, hogy ne csak a természettudományokba vetett hite legyen meg, hanem rendelkezzen egészséges, Istenbe vetett hittel is. Mivel ez a kettősség nem minden orvosnál található meg, Isten ezért is rendelheti el azokat a csapásokat és kríziseket, amelyeken még az orvosok sem tudnak uralkodni és nem tudnak ellene eredményesen fellépni: az isteni akarat felett ember nem kerekedhet felül.

Az *Amuletum* írásának idején is általános jelenség volt, hogy egyes tömegek az orvosi munkát értéktelennek vélték, nem volt becsülete a hivatásnak. Weber számos okra vezeti vissza ezt a jelenséget. Elsődleges okként fogalmazza meg a vallásosság dimenziójában, hogy az emberek lelkét az ördög hatja át, aki minden rend ellen hangolja őket, hiszen az orvos isteni eszközökkel dolgozik. Hasonló érvként, de már a mindennapok szintjén állapítja meg Weber, hogy az egészséges ember — legyen az bármilyen hivatás viselője — addig nem fogadja el az orvos tanácsát, amíg nincsen kifejezett szüksége rá, így az kifejezetten az orvosi hivatás ellen nyilatkozik. Mégis, Weber szerint az orvosi hivatás fontossága abban áll, hogy medicináit felhasználva személyre szabottan képes az emberek betegségeit kezelni, akár életüket is meghosszabbítani, ugyanakkor ezzel a szolgálatukkal városok és országok hasznára is tudnak lenni. Mindezen tevékenységét pedig az Istentől kapott eszközökkel képes csak véghez vinni.⁷³

Amint azt láthattuk, Johann Weber munkásságában és orvosi pályájában a kor *physicus*i hivatásképének mintázata jelenik meg. Ahhoz, hogy láthassuk, milyen út vezet az orvosi fakultástól a városi orvosi pozícióig, áttekintettük a kora újkori Magyarországra jellemző folyamatot. Az 1645-ben kiadott *Amuletum* mintapéldányául szolgál a kor jelentősebb orvosi munkáinak: a korábbi orvosi megállapításokat egyéni megfigyeléseken alapuló tézisekkel egészítette ki, amelyeket a tudományos igényesség mellett bibliai és filozófiai citátumokkal egészített ki. Weber műve alapján képet kaptunk a XVII. századi pestissel kapcsolatos preventív és kuratív gyógymódokról, az orvosi hivatástudat korabeli ismérveiről, illetve megismerhettük a szerző viszonyulását olyan morális kérdésekhez, mint a pestis előli menekülés ténye.

72 Uo. 120. p.

73 Uo. 126. p.

Levéltári források és felhasznált irodalom

Kiadott források

- Felvinczy*, 1983. *Felvinczy György*: A Salernitana scholának jó egészségről írott könyve. In: „Minden doktorságot csak ebből késértek”. Szerk. Szlatky Mária. Bp., 1983. 325–351. p.
- Hain*, 1910. *Hain Gáspár*: Lőcsei krónikája. Lőcse, 1910.
- Hain*, 1988. *Hain Gáspár*: Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Szerk. Véber Károly. Bp., 1988.
- Kolosvári*, 1890. *Kolosvári Sándor*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. kötet. Bp., 1890.
- Kolosvári*, 1897. *Kolosvári Sándor*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. IV. kötet második fele. Bp., 1897.
- Kolosvári*, 1904. *Kolosvári Sándor*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. V. kötet második fele. Bp., 1904.
- Weber*, 1645. *Weber János*: Amuletum, azaz Rövid és szükséges oktatás a Dög-halálról. Bártfa, 1645.

Felhasznált szakirodalom

- Bod*, 1766. *Bod Péter*: Magyar Athenas. 1766.
- Bubryák*, 2003. *Bubryák Orsolya*: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1683). In: *Ars Hungarica*, 31. (2003) 2. sz. 225–280. p.
- Ernyey*, 1905. *Ernyey József*, *A bányavárosok orvosai a XVI–XVII. században*. In: *Gyógyászat*, 45. (1905) 48. sz. 774–775. p.
- Erdős*, 2017. *Erdős Zoltán*: Weber János politikai credója. In: *Fons*, 24. (2017) 4. sz. 463–480. p.

- H. Németh*, 2020. *H. Németh István: Könyvvel a döghalál ellen. Johann Weber (1612–1683) eperjesi gyógyszerész.* Web: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/konyvvel_a_doghalal_ellen (A letöltés időpontja: 2021. szeptember 17.)
- Kapronczay*, 2017. *Kapronczay Károly: Protestáns német és németalföldi egyetemeken végzett magyar orvosok a 17. és a 18. században.* In: *Valóság*, 60. (2017) 4. sz. 469–475. p.
- Kecskeméti*, 2019. *Kecskeméti Gábor: A nyugat-európai akadémiai tanulmányok és a magyarországi ráimizmus.* In: *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények*, 9. (2018) 3. sz. 25–50. p.
- Kincses*, 2020. *Kincses Katalin Mária: Fejezetek a XVI–XVIII. századi magyarországi gyógyítás történetéből.* Bp., 2020.
- Lengyel*, 1995. *Lengyel Júlia, Wéber János a gyógyszerész és orvos (1612–1683).* In: *Gyógyszerészet*, 39. (1995). 25–33. p.
- Magyary-Kossa*, 1931. *Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek III.* Bp., 1931.
- Offner*, 2020. *Offner, Robert: Hermannstädter Stadtärzte des 16. Jahrhunderts und die Pestordnungen von Johann Salzman, Sebastian Pauschner und Johann Stubing.* In: *Offner, Robert, Şindilariu, Thomas (Hg.): Schwarzer Tod und Pestabwehr im frühneuzeitlichen Hermannstadt. Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt, Bande 6.* Schiller Verlag, Nagyszeben — Bonn, 2020. 33–62. p.
- Őri*, 2005. *Őri Péter: A pestisjárványok demográfiai következményei a 17–18. századi Magyarországon.* In: *A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Történeti Demográfiai Évkönyve*, 2005. 115–162. p.
- Sigerius*, 1930. *Sigerius, Emil, Chronik der Stadt Hermannstadt 1100–1929.* Nagyszeben, 1930.
- Simon*, 2017. *Simon Katalin: Orvos-beteg viszony Magyarországon a modernizáció előtt (16–19. század).* In: *Replika* 105. (2017) 13–29. p.

Tanulmányok

- Schultheisz*, 1997. *Schultheisz Emil*: Az orvoslás kultúrtörténetéből. Bp., 1997.
- Weszprémi*, 1960. *Weszprémi István*: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. (Ford. Kóvári Aladár). Bp., 1960.